

„A nyelv területi tagolódása és társadalmi rétegződése” témakör tantervi helyzetéről*

Ha e témakörnek — vagy inkább témaköröknek — korábbi, jelenlegi és leendő tanterveinkben elfoglalt helyét kívánjuk vizsgálni, két dologról nem szabad megfeledkeznünk.

Az egyik az, hogy a szaktudomány különböző részterületeinek fejlettsége szinte kötelezően megszabja az oktatás fokozataiba beépítendő tananyag mennyiségét és minőségét. Egy tudományterület rohamos fejlődése tehát arra indítja a tantervszerkesztőket, hogy az új, megbízható, a kritika által időtállóknak ítélt eredményeket iktassák be akár a korábbi, meghaladott nézetek helyett, akár az addigi, továbbra is érvényes megállapítások mellett. A tudományos fejlődés így a tananyag egyik vezérlő tényezőjévé válik.

A másik szempont viszont az, hogy az iskolai tananyag mennyisége bizonyos határokon túl nem követheti a tudomány expanzióját. — „Tantervi reformok idején nemcsak a hagyományos tantárgyak követelnek több napot maguknak. Új ismeretágak is jelentkeznek, gyakran a külön tantárggyá szerveződés igényével . . . Minden ilyen igényt nem lehet kielégíteni — ennek így nincs realitása. A tételesen megtanítandó ismeretek körét az iskolában már nemigen bővíthetjük. Új dolgok beiktatásának csak valamilyen anyag-rész elhagyása lehet az ára” — írta Gosztonyi János államtitkár a tantervi reform körül zajló vitákra utalva, és nyomatékosan aláhúzta az 1972. évi oktatáspolitikai határozatoknak ezt a gondolatát: „Az iskoláknak nem úgy kell válaszolnia a tudomány gyors fejlődésére, hogy a változó ismeretek mind nagyobb tömegét tanítja, állandóan bővítve anyagát. A tudományos-technikai fejlődés mai szakaszában iskoláink csak úgy felelhetnek meg a társadalmi követelményeknek, ha az alapvető ismeretek tanítására törekszenek, ha a tanulók gondolkodását fejlesztve kialakítják a továbbtanulás igényét, és képesé teszik őket a folyamatos önművelődésre . . .” (Népszab. 1977. XII. 21.)

A tantervelméleti szakirodalom is veszélyesnek tartja a tananyag zsúfolását, túlsűrítését: „A tananyag mennyiségi növekedése . . . fordítottan

* A címbeli idézőjel arra utal, hogy tanterveink és tankönyveink általában ilyen vagy hasonló címek alatt szokták összefoglalni az ide tartozó kérdéseket. Szándékosan nem használunk olyan ma divatosabbá vált szakkifejezéseket, mint a *szociolingvisztika* vagy a *nyelvszociológia*. Ezek értelmezése jelentős eltéréseket mutat még az európai országok konkrét nyelvtudományaiban is, időbeli jelentésváltozásaikról nem beszélve. Más kérdés, hogy az e téren mutatkozó eredmények tantervi felhasználását szintén meg kell vizsgálni. Elképzelhetőnek tartanánk, hogy a kérdéskör címét egyszerűbben fogalmazva „A nyelv társadalmi tagolódásáról” beszéljünk, hiszen világos, hogy területileg sem a nyelv, hanem a nyelvet beszélő társadalom tagolódik. A *tagolódás* kifejezés azért lenne alkalmasabb a *rétegződés*-nél, mert ez utóbbi a társadalom vonatkozásában elsősorban osztályfogalmi tartalmakat sugall.

arányos feldolgozhatóságának szintjével és képességfejlesztő hatékonyságával; csak a megfelelő mennyiségű információegységet tartalmazó tananyagot lehet valóban feldolgozni az oktatási folyamat határai között” (Nagy Sándor: *A tananyag és az oktatási folyamat tervezésének időszerű kérdései*. Bp., 1979. 19). Alapvető álláspontunk tehát csak ez lehet: „Feleslegesen nem részletezett, tehát alapvető anyagot kell aktív szervezeti formákkal, módszerekkel feldolgozni — ez a korszerű iskola feladata” (uo. 114).

Az anyanyelvi nevelés kiemelt szerepének felismerése és az ezzel együtt jelentkező minimális térnyerése arra kötelez bennünket, hogy alaposan felülvizsgálva eddigi tananyagunkat, a tudomány társadalmilag legértékesebb új eredményeivel bővítsük ki és frissítsük fel az eddigieket.

A belső nyelvtípusok az 1961-es és 1978-as tantervekben

Ha a nyelv területi tagozódására és társadalmi rétegződésére, a dialektusokra és szociolektusokra, vagy Benkő Loránd terminológiájával szólva a belső nyelvtípusokra vonatkozó tantervi utalásokat áttekintjük az 1961-es és az 1978-as, most bevezetésre kerülő tantervekben, kétségtelenül jelentős fejlődést tapasztalunk. A korábbi általános iskolai tanterv szinte semmilyen információt nem iktat be e kérdéskörből a tananyagba: ha a nyelvjárás fogalmáról szó esik, az is csak annyiban, hogy a helyesírás követelményrendszeréből ki kell rekeszteni a nyelvjárás ejtésből eredő sajtáságok ismeretét és hibáztatását. A nyelvhelyességi ismeretanyag közt előbukkan a „suk-sük” helytelen használata, de arra való utalás nélkül, hogy e jelenség tájnyelvi bázisú. Pedig e tanterv rendkívül aprólékos fogalmazású, pontosan leltározza az ismeretanyagot és a követelményrendszert is, nomenklatúrája szinte teljes.

Az 1961-es gimnáziumi tanterv az anyanyelvi képzés feladatait így fogalmazza meg: „fejlessze a tanulók szóbeli és írásbeli kifejezőképességét művelt köznyelvi szintre...” Ebből már önmagában is látható, hogy a terminológiájában bizonytalanság van. Mindenesetre fontos, hogy az első osztály év eleji, 6 órás bevezető anyagában az általános kérdések közé felvesz egy ilyen mondatot: „Köznyelv, irodalmi nyelv, nyelvjárás”. Később, a „Szókészlet és jelentés” című, 12 órára szabott fejezetben szerepel ez a megfogalmazás: „A szókészlet állománya és rétegei”, illetőleg: „A szókészleti rétegek szerepe a kifejezésben”. E bevezető fejezetek egyformára méretezve találhatóak a gimnáziumi tanterv természet tudományi és társadalomtudományi tagozatának anyagában is, noha ez utóbbinak az első osztályban nem egy, hanem két óra a heti óraszám. A két tagozat különbsége csak később, a negyedik osztályban lesz jelentőssé, ahol a társadalomtudományi tagozat stílustani fejezetében implicite előkerül a témakör a stílust befolyásoló tényezők sorában: „a beszélő és az író egyéni alkata és szociális körülményei; a megnyilatkozás alkalmi és közönsége”. Ugyanitt a stílusfajták között is mód kínálkozik a szociolektusok és dialektusok érintésére: „stílusárnyalatok a felhasznált nyelvi változat, a nyelvi igényesség mértéke... és az irodalmi műfaj követelményei szerint”.

Sajnos, azt kell mondanunk, hogy az 1961-es gimnáziumi tantervek témakörünket periferikusan kezelik, sem mennyiségében, sem mélységében nem elégséges módon szerepeltetik. Az első osztály központi tananyagát képező hangtani fejezetben teljesen megfelelnek a tájnyelvi sajtáságokról. A nyelv-

helyességi, helyesírási kérdések rendszeresen visszatérő problémái kapcsán sincsenek tekintettel a normatív nyelvváltozatokkal ütköző jelenségek rétegnyelvi—csoportnyelvi hátterére, a „hibák” hátterének megrajzolására, a változatok értékrendjének szinkrón vagy diakrón magyarázatára. Ezzel a nyelvszemléletet silányítják, egysíkúvá teszik, nem engedik meg a honnan? miért? és hogyan? kérdések megszületését, végső soron inkább leszoktatnak a gondolkodásról, mintsem rákapatnának.¹

Az 1978-as általános iskolai tanterv jelentős vívmánya, hogy már az ötödik osztály hangtani anyagában helyet kap a beszédművelés keretében „A köznyelvi és a tájnyelvi ejtés eltéréseinek megfigyeltetése”, illetőleg „A tanuló esetleges kiejtési hibáinak megfigyelése, korrigálása”. E kérdések kapcsán sor kerülhet az alapfogalmak kiépítésének első munkamenetére is. A szófajtannal foglalkozó hatodik osztályos tantervi fejezet bevezető része egész sor körünkbe vágó jelenséget tartalmaz: „A magyar nyelv szóállománya; a szókincs rétegei (köznyelvi, tájnyelvi, szaknyelvi szók; régies és idegen szavak)”, illetőleg: „A szókincs nem köznyelvi rétegeibe tartozó szavak jelentésének értelmezése a szövegkörnyezet összefüggései alapján”. Nagy kár, hogy a tanterv felfogása szerint ez az egész bevezető anyag rész nem tartozik a törzsanyagba, csak kiegészítő jellegű ismeretanyag, így a követelményrendszerben nem is szerepel. Legközelebb már csak a nyolcadik osztály összegező, betetőző tantervi anyagában találkozhatunk egy rövid utalással témakörünkre: „A mai magyar nyelv rétegei — Köznyelv, tájnyelv, szaknyelv, csoportnyelv”.

A gimnáziumi oktatás 1978-as reformtanterve még örvedetesebb figyelmet fordít tárgy körünkre. Az első osztály 25 órás „Ember és nyelv” fejezete már a legelején módot kínál „A nyelv és társadalom kapcsolata” keretében néhány alapkérdés felvetésére. Teljesen elégedettek lehetünk itt a témakör későbbi körülhatárolásával is: „A nyelv rétegződése területi és társadalmi szempontból (nyelvjárások és csoportnyelvek). A köznyelv mint az állandó változások (differenciálódás és integrálódás) kiegyenlítője és mint közös norma a nyelvváltozatok fölött”. — Sajnos, itt is úgy tűnik, az irodalmi nyelv fogalmát beleértik a köznyelvbe, ami pedig nem szerencsés.

Az is örvedetes, hogy e tanterv a későbbiekben is olyan feladatokat tartalmaz, amelyeknek során a tanulók szövegalkotó tevékenység közben folytonosan tekintettel vannak a szituációnak, tehát a társadalmi és nyelvi helyzetnek megfelelő fordulatokra. Jól érvényesül ez a szemléletmód a stílusról szóló tantervi fejezetben, az írott és a beszélt stílusrétegek felvázolásában.

¹ Kívül esik itteni feladatunkon, hogy a korábbi tantervek idevágó részleteit értékeljük. Csak utalunk rá, hogy a korábbi gimnáziumi tankönyv — nyilvánvalóan a tantervi előírások értelmében — nemcsak a hangtani fejezetben tért ki a tájnyelvi hangokra, hanem önálló fejezeteket tartalmazott „Mai nyelvjárásaink”, illetőleg „A mai nyelv rétegződése” címmel (Benkő Loránd — Kálmán Béla, Magyar nyelvtan a gimnáziumok I—IV. osztálya számára Bp., é. n. 35—6, 258—64). Még bővebb teret szentelt tárgy körünknek Nagy J. Béla tankönyve, amely „A nyelv tagozódása” című összefoglaló fejezetén belül külön alfejezetben tárgyalta „A népnyelv, a nyelvjárások”, „A csoportnyelvek” (ezen belül a biblia nyelve, a hivatalos nyelv, a diáknyelv, a tolvajnyelv, a gyermeknyelv), valamint „A köznyelv és az irodalmi nyelv” kérdéseit (Magyar nyelvkönyv a tanterv és az utasítások alapján a gimnázium és a leánygimnázium VII. és VIII. osztályának. Bp., 1941., 3—24).

Kár, hogy itt „Az ifjúság nyelve” című téma a kiegészítő anyagba került: azt hiszem, jó okunk lenne rá, hogy az ide tartozó jelenségekkel kötelezőképpen foglalkozzunk az iskolában.

Hiányolom a gimnáziumi reformtanterv hangtani fejezetéből a tájnyelvi hangjelenségek megemlítését. Egyébként is az a véleményem, hogy a Beszédhangjaink című fejezetre tervezett összesen 8 tanóra teljességgel elégtelen a rendszer és a hangsajátságok felvázolásához és az általános iskolai ismeretek kiegészítő újrendezéséhez. Ha ez így marad, tovább romlik a már ma is szomorú helyzet a hangzás értékelése terén. A szójelentéstani fejezetben is szükség lenne a csoportnyelvi és a tájszók, meg esetleg az idegen szók, terminus technicusok kérdésének érintésére is.

Megoldhatatlannak látom azt a feladatot, amit a negyedik osztályos tananyag a Nyelvünk élete című fejezetben kitűz. Képtelenségnek tűnik, hogy az ott jelzett 15 tanóraban a felsorolt tárgyköröknek akár csak felét is kellő mélységben meg lehessen tárgyalni. Így aligha valósul meg az itt jelzett „Irodalmi és köznyelvünk kialakulása” téma feldolgozása is, noha nagyon jó lenne feldolgoztatni. Talán ha a tanterv teljes hosszában elhúzódó szövegalkotási feladatokból valamit lecsípnénk, sikerülne ez is.

A belső nyelvtípusok kutatásának helyzete és várható alakulása

A helyzet nyilvánvaló voltára tekintettel és helykímélés végett itt csak utalásokra szorítkozunk. Úgy érezzük, az elmúlt évtizedekben mind a nyelvjáráskutatás, mind az irodalmi normanyelv és köznyelv, mind pedig a nyelv és társadalom kapcsolatainak kutatása az átlagosnál sokkal nagyobb lépésekkel haladt, és nagyszerű eredményeket mutatott fel. Ezeknek egy része feltelesen helyet követel magának az iskolai tananyagban.

A nyelv belső rétegződéséről, a rétegek egymáshoz való viszonyáról magáról is több, figyelemre méltó tanulmány látott napvilágot (Bárcki Géza, Deme László, Papp László, Benkő Loránd és mások tollából). Az összehangolás, illetőleg a megmutatkozó terminológiai eltérések kiegyenlítése, nyelvtudományunkon belüli egységesítése külön tanulmányt igényelne, hogy a közoktatás tananyagába már a leszűrt eredmények szerepeljenek a távlati tervekben.²

² Anélkül, hogy az e téren szükséges szaktudományi kutatásoknak elébe akarnánk vágni, didaktikai célok szem előtt tartásával elképzelhetőnek tartanánk az alábbi tagolási rendszert:

A belső nyelvvázlatok összessége: a nemzeti nyelv. Tagolódása:

A) Normatív nyelvváltozatok:

- a) irodalmi nyelv (főleg írott, nagyközösségi célú): szépirodalmi nyelv, esszényelv, értekező próza, sajtónyelv stb.
- b) köznyelv (főleg beszélt, közösségi célú): színpadi nyelv, pódiumnyelv (szónoki), katedranyelv (tanári beszéd), regionális köznyelv, utcai nyelv stb.

B) Területi nyelvváltozatok (népnyelv; főleg szóbeli):

- a) nyelvjárástípusok
- b) helyi nyelvjárások

A magyar nyelvjárásban az elmúlt években történetének csúcsteljesítményét nyújtotta. A Magyar Nyelvjárások Atlasza és a köréje csoportosuló kötetek, illetőleg az atlasz gyűjtéseinek felhasználásával készült új szintézis (Imre Samu munkája) e tudományágban korszakos jelentőségűek. Az a helyenként felbukkanó nézet, hogy a nyelvjárási színek elhalványulása rohamos tempójú, és záros határidőn belül teljesen kiegyenlíti a nyelvhasználatot, megszünteti a tájnyelvi színeket, aligha fogadható el. A nyelvjárások létezése még sokáig realitás lesz, talán még az ezredforduló után is, korai lenne tehát az ide tartozó új eredményeket félretenni, s a tantervekből kihagyni. Inkább arra kellene törekednünk, hogy a nyelvjárások teljességét éreztetve területileg is, jobban tudatosítsuk a szomszéd államokban élő magyarság létezését, nyelvi közösségünket, társadalmi híd-szerepük révén a szocialista hazafiság és nemzetköziség kérdéseit is bevigyük a nyelvi nevelés folyamatába.

A nyelvjárások kutatásával párhuzamosan folyó köznyelvi fejlődéstendenciák feltárása, a normatív beszélt nyelvváltozat kialakulása, fejlődése és mai helyzete (G. Varga Györgyi) szintén tantervbe kívánkozó eredmény. Még inkább azzá válik, ha a regionális köznyelvi kutatások manapság kiterjedélyesedő voltát figyelembe vesszük: várható, hogy ez a kutatás a jövőben új eredmények sorát hozza majd nyelvtudományunkba.³

Az irodalmi normanyelv kialakulása, fejlődéstörténete: lényegében az elmúlt évtizedek magyar nyelvtudományának nagy eredménye. Pais Dezső 1952-es szegedi előadása óta könyvek és tanulmányok sorozata jelent meg e témakörben (Papp László, Deme László, Molnár József, Benkő Loránd és mások munkái).

Az egyéb nyelvrétegek kutatásán belül elsősorban az ifjúság nyelve kapott — okkal, joggal — nagy figyelmet az utóbbi évek nyelvhelyesség

C) Társadalmi nyelvváltozatok (csoportnyelvek):

- a) s z a k n y e l v e k (főleg foglalkozások szerinti, írott és beszélt változatok): szak tudományos és műhelynyelvek, kismesterségek, munkálatok nyelve, hivatali, mozgalmi nyelv stb.
- b) h o b b i n y e l v e k (szabadidőben űzött foglalatosságok, szórakozások nyelve): sportágak nyelve, játékok nyelve stb.
- c) é l e t k o r i n y e l v v á l t o z a t o k (az egyéni szocializációs folyamat szakaszaiban): gyermeknyelv (dajkanyelv), diáknnyelv, ifjúsági nyelv, katonai nyelv stb.
- d) a r g ó (tolvajnyelv, jassznyelv).

³ Bár talán nem állunk egyedül azzal a felfogásunkkal, hogy mai nyelvtudományunk mintha kissé túlhajtaná a regionális köznyelvek körüli kutatásokat. Úgy véljük, nem lenne szerencsés dolog, ha ezeket a nyelvjárás és köznyelv közötti átmeneteket valóban norma rangra emelnénk, normatívnak tekintenénk és ilyenként esetleg az iskolákban tanítanánk, ahogyan a szakkifejezés „köznyelv” utótagja sugallja. (Jó lenne ezt a kifejezést meghagyni a legalább virtualitásában országosan egységes beszélt normatív nyelvváltozat nevéül.) Esményi beszédnormából elég a köznyelv. A hozzá való igazodás egyénenként és csoportonként rengeteg átmenetet hozhat létre. Nincs szükség ezek valamelyikének norma rangúvá emelésére: a t á r s a d a l m i f e j l ő d é s i l t e t n e m t e s z s z ű k s é g e s s é. A regionális köznyelvek túlzott bizonygatása vagy művi úton való létrehozása, kodifikálása esetleg odáig fajulhatna, hogy bizonyos „régiónok” nyelvének külön önálló normanyelvvé fejlődését is el kellene fogadnunk fejlődési tendenciaként. Ez társadalmilag szükségtelen és nyelvileg veszélyes lenne. Ilyen megfontolások alapján soroltuk a regionális köznyelvet fentebb a köznyelv nem tiszta típusai közé, az egyéb, országosan egységesebb árnyalatok sora után, elmosva egyszersmind normatív jellegének önállósodási lehetőségét.

kutatásaiban, mint néha veszélyesnek látszó aberrációk színtere. Nem kevésbé fontos terület volt azonban a szakmák és szaktudományok nyelvi fejlődésének kutatása is, szoros kapcsolatban a műszaki-technikai forradalom folyamatával. A kiháló — vagy néha feltámadni látszó — kismesterségeknek, a népi földművelés nyelvének adatmentő tanulmányozása napjaink egyik fontos nyelvtudományi feladata, éppen úgy, mint a nagyarányú iparosodás során ma még meglehetősen ellenőrzés nélkül fejlődő, burjánzó termelési szakági nyelvezeteké is. A szakmák nyelvének a közoktatásban feltétlenül nagyobb helyet kell kapnia az eddigieknél, hiszen a középiskolai oktatás ötven százalékban szakmunkásképző intézetekben zajlik, a közismereti tárgyak sokszor száználmas színvonalával. Nem sokkal jobb a helyzet a szintén jelentős szak-középiskolai hálózatban sem.

A nyelvhasználat szociális kérdéseivel nyelvtudományunk az eddigiekben nem foglalkozott kellő alapossággal. Igaz, az ÁNyT. egyik kötete szociolingvisztikai témájú, de úgy érezzük, az 1978-as tantervek szemlélete ezen a téren mintha megelőzné a tudomány adatfeltáró és rendszerező teljesítményét. A szocialista társadalomszemléletből, meg a nagy energiával, robbanásszerűen kibontakozó szociológiai kutatásokból eredően várható, hogy a szociolingvisztikai kutatások is nagyobb fejlődés előtt állnak. Jó lenne ezt a folyamatot úgy irányítani, hogy a közoktatásban már benn szereplő szemléletmódot konkrét nyelvészeti eredményekkel segítsük.

Összegezve: az ezredforduló emberének nem lesz elég, ha a közoktatás, köznevelés folyamatában csak arról kap képet, hogy a nyelv társadalmi jelenség. E kérdés filozófiai vonatkozásán túl a szociológiaiakat is ki kell munkálni: a belső nyelvtípusoknak a társadalom tagolódásával való kapcsolatát, kialakulásuk és fejlődésük történetét, a nyelvhasználat mindenkor társadalmi helyzethez kötődését is.

A belső nyelvtípusok tárgyalásának helye

Az oktatás egészére nézve elsősorban szemléletmódot és -formálást kell vállalnunk. A társadalmi jelenségek különböző válfajainak a társadalomhoz való közvetlen kapcsolatát a közoktatás gyakran elsematizálja, világnézeti-filozófiai egysíkúsággal kezeli. A nyelv társadalmi rétegződésének körültekintő tárgyalása rámutathat arra, hogy bonyolultabb, árnyaltabb, színe-sebb az összefüggés: a társadalom belső tagolódása a kapcsolódó jelenségek tagolódásával jár együtt. Hasonlót kell felismernünk az irodalom társadalmi-történeti kapcsolatainak nyomon követésekor is. Manapság a társadalmi jelenségek valóban társadalmi meghatározottságát inkább csak a történelem folyamataiban szokta megragadni az oktatási rendszer. Arra kell törekedni, hogy az ilyen szemléletmódot kitágítsuk, szilárdítsuk, és ezzel a világnézeti nevelésnek segítségét nyújtsunk.

Az anyanyelvi nevelésben a belső nyelvtípusok nem tárgyalhatók egyetlen fejezet keretében. A leíró jellegű kérdések között elő kell kerülnie egyes részleteinek a hangtan, a helyesírás, a szókincs, szójelentés, valamint a stílus problematikája kapcsán is. Történetileg a régi nyelv nyelvjárásossága, a társadalom tagolódásának fejlődése kapcsán pedig a szakmák, szaktudományok szókincsbeli vonatkozásai, az irodalom stílustörténeti folyamatának kísérője-

ként pedig ennek társadalmi meghatározottsága kívánkozik megtárgyalásra. A nyelvi normaváltozatok mint történeti kategóriák szélesednek a nyelv-helyesség, -művelés felé.⁴

Az ismeretanyag főbb tételei

A tételek mélységének tagolása eltérő lehet, az egyes fogalmak szinte tetszés szerint tovább részletezhetőek. Itt ezekbe a részletekbe nem kívánunk belemenni, pontosabb körülhatárolásukat és lebontásukat a majd elkészítendő résztanulmányok alapján lehet elvégezni.

A témák:

A nyelvi egység mint a nyelv működésének feltétele.

Az egység viszonylagossága; egyedi és csoportos eltérések; az eltérések értékrendje; a norma és a normán kívüli jelenségek; szélső értékek: abszolút norma, teljes aberráció; normakarbantartás a nyelvtudományi munka terén.

A tipikus csoportos eltérések: belső nyelvtípusok. Felosztásuk lehetséges kritériumai: területi; társadalmi osztály, réteg; iskolázottsági szint; foglalkozás, életvitel; stb.

A nyelvjárások. Keletkezésük, fejlődéstörténetük a társadalmi fejlődés függvényében: nemzetiségi, törzsi nyelvjárások; területhez kötődésük a feudalizmus korában, alakulásuk a normanyelv keletkezésével párhuzamosan; szerepük a normanyelv mellett; várható sorsuk a jövőben. Önállóságuk a hangrendszer, szókészlet és nyelvtani rendszer tekintetében; szóbeliségük és változékonyságuk összefüggése. Szerepük a szépirodalomban; stílushatásuk értékelése. Nyelvhelyességi megítélésük.

Az írott normanyelv. A fogalom értelmezései. Keletkezése mint társadalmi szükséglet kielégítése. Alakulástípusainak európai eltérései. A sajátos magyar megoldás történetének főbb mozzanatai társadalmi fejlődésünk függvényében. Fejlődésének főbb fázisai szövegelemzések tükrében. Mai helyzete és szerepe; fejlődésének kilátásai.

A beszélt normanyelv. Kialakulásának főbb jellemzői. Viszonya a nyelvjárásokhoz, az irodalmi nyelvhez, a helyesíráshoz; kiegyenlített jellege. A hangkészlet normái, a hangkapcsolódások szabályai, a beszédművelés fontossága, fő területei. A regionális köznyelvek helye a beszélt nyelvtípusok közt. A hangzó nyelv stilsztikája és esztétikája az előadóművészetben.

A társadalmi osztályok és rétegek sajátos nyelvi színei. A régi korok latin nyelvű közléte: a lingua paterna. A felső társadalmi rétegek idegen nyelv használata (német, francia). Az arisztokratikus elkülönülés nyelvi jellemzői és ennek maradványai. A nyelv és műveltség kapcsolata a régi és a

⁴ Az aligha vitatható, hogy a belső nyelvtípusok kérdésköre alapvető fontosságú, hiszen benne a nyelv létezési formája, társadalomhoz kötöttségének árnyalatai ragadhatók meg. Ez ismeretelméletileg és világnézetileg is nagyon fontos kérdéskör. Arra is alkalmas, hogy a nyelv mivoltának, jelrendszerként való tárgyalásának kérdésével összekapcsolva a megfelelő életkorban — a 14. életév táján — az anyanyelvi nevelés folyamatában a tantervszervező erőként szerepeljen. Szerves folytatása lehetne a mai tantervekben szereplő „Az ember és a nyelv” fejezetnek, és utána következhetne „A szövegalkotás alapjai” fejezet, hiszen a tanulóknak látniuk kell, hogy minden szöveg egyben valamilyen belső nyelvtípushoz kötődő jellegzetességeket is mutat.

szocialista társadalomban. A nyelv mint az egyéni képességek kibontakoztatásának eszköze és feltétele.

A szakmák, foglalkozások és életvitel alapján kiformalódó nyelvtípusok. A társadalom történeti fejlődésének szerepe: az állattenyésztés, mezőgazdaság, kismesterségek; az ipari fejlődés nyelvi következményei. A városok nyelvi fejlődését befolyásoló tényezők. A modern mezőgazdaság és ipari szakmák nyelve — különös tekintettel a szakmunkásképzés és szakközépiskolai nevelés adott területeire.

Egyéb nyelvtípusok. Gyermeeknyelv — dajkanyelv. Az ifjúság sajátos nyelvhasználata. Az argó kialakulása, mai helyzete, hatása más nyelvi rétegekre.

A nem normatív belső nyelvtípusok megítélése a nyelvhelyesség, nyelv-művelés szempontjából. Szerepük a szituációhoz igazodó nyelvhasználatban és a szépirodalomban. Stb.

Didaktikai, pedagógiai problémák

Az itt címül írt feladat számomra rendkívül nehéz. Tudjuk ugyan, hogy a tantervemélet első nagy fejezete — a tananyag-kiválasztás — után a második fejezet a tananyag elrendezése. Az egyetemi oktató azonban nem tanterveméleti szakember. Ehhez a pedagógiai gyakorlat teljes hosszsmetszeti belső ismerete lenne szükséges. Teljes mértékben igazat adnék Nagy Sándornak, aki e kérdéstről így nyilatkozik: „magának a tanterveknek a tudományos kimunkálása s abban a tanítási-tanulási folyamat megtervezése — mindenképpen az arra hivatott pedagógiai specialisták feladata (akik többnyire maguk is gyakorló pedagógusok)” (i. m. 88).

Arra szorítokozom tehát csupán, hogy a fenti témakörhöz egy-két laikus jellegű gondolatot felvessek.

El lehetne gondolkozni azon, hogy már az iskolázási korszak első percétől kezdve lépten-nyomon használják pedagógusaink a „helyesírás”, a „helyes és szép beszéd” fogalmát. De szinte azonnal fel lehetne tenni a kérdést ezzel kapcsolatban: miért helyes az egyik nyelvi forma és miért „szabálytalan” a másik? Azaz: a norma mivolta nemcsak az iskolai oktatás első percétől kísért, hanem talán még korábbról, attól kezdve, hogy a családban a szülő kijavítja a gyermek beszédét. Ő ugyan nem a helyeset kéri számon, hanem a „szépet”: *mondjad szépen*, akárcsak mikor a balkéz használatáról elterelni akarván gyermekét, a *szép* kezével veteti el a cukrot. A nyelvi norma tudatának kiépítésére talán már sokkal korábban gondolni kellene, mint mai tanterveink teszik. A norma és szabály fogalmának megértetése aligha kívánna nagyobb absztraháló képességet, mint a *j* hang kétféle jelölésének megtanulása, vagy — más területre utalva — a halmazelméleti alapismeretek elsajátítása.

A norma fogalmának korai kiépítése és folyamatos finomítása lenne az egyik feltétele annak, hogy az itteni ismeretanyagot könnyű legyen elsajátítani. A másik a társadalmi jelenségek társadalmi meghatározottságban való megismertetése. Ha valahol, akkor a nyelvi ismeretek során egy percre sem lehet eltekinteni attól, hogy mindezek viszonylagos értékek, szituációk függvényei. A mai reformtantervek már helyesen irányítják a figyelmet a nyelvhasználat helyzethez kötöttségére. Ha ezt nemcsak az egyén megszólalásának mikromezőjében, hanem a nyelvi kommunikáció makrotényezői közepette is

következésként szem előtt tartjuk, nem jelenthet nehézséget a belső nyelvtípusok megtanításának feladata.

A fenti tételes nyelvi anyag kétségtelenül többnek látszik, mint amennyit eddigi tanterveink erről az ismeretkörről tartalmaztak. Talán túlságosan is soknak tűnik. De jelentős részben beilleszthető a tananyag más főfejezeteibe, mint azok járulékos vagy háttérismerete. A korábban fejtegetett tudományos fejlődés, amit ezen a területen megfigyelhetünk, feltétlenül többet kíván már ma is és a jövőben még inkább erről a szakterületről.

Nehezíti a didaktikai helyzetet, hogy a folyó reform meglehetősen kizárólagos formában követi az induktív módszer eljárásait, mint modern formákat. Csak hogy — mint Nagy Sándor egy másik tanulmányában írja: „A modern szervezeti formák és metodikai megoldások . . . időigényesebbek, mint a hagyományos eljárások. Közismert, hogy valamely erre alkalmas új ismeretet csoportmunkában feldolgozni általában legalább kétszer, esetenként háromszor annyi időbe kerül, mintha azt tanári demonstrációval és ehhez kapcsolt beszélgetéssel próbáljuk feldolgozni” (uo. 115).

Úgy gondolom, lehet, sőt kell is váltogatni a módszereket, és a mi esetünkben különösen a jelenségek történeti oldalának megvilágítását esszéformák felhasználásával, olvasmányanyagként is fel lehet dolgozni, vagy akár tanári közlés gyanánt is. Joggal említi Nagy Sándor, hogy Piage véleménye szerint is „a receptivitás éppúgy a gyermek természetéhez tartozik, mint az aktivitás; a kutató tanulás és problémamegoldás éppúgy szükséges, mint — a maga helyén — a verbális tanulás, fogalmi tanulás, sőt, esetenként a memorizálás” (i. m. 89).⁵

A kérdéskör anyagának legnagyobb része természetesen a jelenlegi középiskola első osztályának tananyagába illeszthető be legkönnyebben: ennek általános nyelvészeti fejezetéhez kapcsolódhatna természetes folytatásképpen valamilyen efféle cím alatt: A mi nyelvünk és a mi társadalmunk.

Továbbra is szükséges lenne a megfelelő nyelvtani fejezetekben utalni a kérdéskör megfelelő részletére éppen a bevésés — vagy esetleg az előlegezés — szándékával. Ilyenek főleg a hangtan, a szókinccs osztályozása és a stilisztika. A nyelvhelyesség és nyelvművelés, a szóbeli és írásos kifejezési gyakorlatok sohasem nélkülözhetik a belső nyelvtípusokról tanultakra való utalásokat. Általában úgy érezzük, hogy a nyelvrétegződés gondolatának jobban át kellene hatnia az egész tananyagot. Szinte minden fejezet kínál erre módot. A nyelvtörténeti fejezet tudatosíthatná a nyelvemlékek tájnyelvi jellegét. A nyelvi változásokról szólva érinteni kell az írott és a beszélt nyelvtípusok változékonyságának eltéréseit, az írás konzerváló hatását. A szintaxisban be lehet mutatni a nyelvrétegekhez kötött szerkesztési szinonimitást, a szövegalkotás tanításakor a tájnyelvi, szakmai, szaktudományos és más rétegyelvi szövegtípusokat, figyelve nemcsak ezek közvetlen információtartalmát, hanem sajátos stilisztikai értékét, hangulatát is.

Úgy gondolom, hogy a fent részletezett ismeretanyagnak az oktatás hosszmetészetében való évekre elosztása egy-egy ilyen szeptet esetében nem old-

⁵ Tartozunk az igazságnak azzal, hogy a tantervet valóra váltó reformtankönyvek a vártnál jobban ötvözik a módszereket: az egyes leckék induktív anyagfeldolgozó szakaszához jól megfogalmazott és nyomdatechnikailag is célszerűen tagolt esszéjelleű összegezés csatlakozik, a szabályok kiemelésével, illetőleg hasznos összefoglaló táblázatokkal.

ható meg, hiszen ehhez már kész keretrendszernek kellene lennie, amelyből az is kiderülne, hogy egyáltalán lineáris vagy táguló koncentrikus formában kívánjuk-e majd felépíteni a tantervet. Tudomásom szerint pedagógiai szak-tudósaink is vitatják e két módszer alkalmazásának kérdéseit.

Az iskolatípusok tekintetében is könnyebbnek ítélném, ha a gimnáziumi anyag teljes körű megszerkesztése után kerülne eldöntésre, milyen módosítá-sokkal kell azt alkalmazni a szakközépiskolára, illetőleg a szakmunkásképző intézetekre — ha ugyan ez a rendszer még érvényben lesz akkor, amikor terveink felépülve és kikísérletezve valóra válhatnak. A történeti vonatkozá-sok mindenképpen inkább a gimnáziumi anyagban szerepelhetnének, a csoport-nyelv foglalkozáshoz köthetőbb vonatkozásait a szakmunkásképzőbe és szak-középiskolákban vihetnénk be főleg.

A témakörből a következő résztanulmányok irandók meg:

a) A nyelv belső rétegződésével kapcsolatos kutatások újabb eredmé-nyei — különös tekintettel a felosztás szempontjaira és a terminológia egy-ségesítésére.

b) A magyar nyelvjáráskutatás újabb eredményei a közoktatásban való felhasználás szempontjából.

c) A magyar normatív nyelvváltozatok kutatásának újabb eredményei a közoktatásban való felhasználás szempontjából.

d) Az ifjúság nyelvének fejlődési tendenciái és a beszédművelés feladatai.

e) Az argó helye és szerepe a mai magyar társadalomban.

Sebestyén Árpád